

MA'NAViy - AXLOQiy TARBIYA TO'G'RISIDA SHARQ ALLOMALARINING FIKRLARI

Turdiyeva N. S.-

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Ibragimova D. O. -

Buxoro davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston davlatchiligi tarixiga ulkan hissa qo'shgan Sharq olimlari Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Koshifiylar asarlaridagi ma'naviy-axloqiy tarbiya va ta'lim haqidagi fikrlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tarbiya, ta'lim, jasorat, matonat, do'stona munosabat, saxiylik, aql, zakovat, axloq, adolat, mehnat, jamiyat, ideal.

Аннотация. В статье проанализированы идеи о духовно - нравственном воспитании и образовании в трудах ученых Востока, как Фараби, Ибн Сина, Бируни, Кошифи и др., которые внесли огромный вклад в истории государственности Узбекистана.

Ключевые слова: воспитание, образование, мужество, упорство, идеал, дружелюбие, щедрость, ум, интеллект, мораль, справедливость, общество

Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari tizimining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular shaxsning mo'tadil rivojlanishiga alohida e'tibor qaratishgan. Ular o'z faoliyatlarini shaxsning rivojlanish jarayonida ruh va tananing uyg'unligi bilan bog'liq keng ko'lamli masalalarni o'rganishga bag'ishladilar.

Jahonda Ikkinchi Muallim nomi bilan mashhur Abu Nasr ibn Muhammad al-Farobiy (870-950) yoshlarning aqliy, axloqiy, estetik va jismoniy tarbiyasi muammolarini, uning falsafiy qarashlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan pedagogik mehnat muammolarini batafsil ishlab chiqdi. Uning tarbiya tog'risidagi fikrlari "Fozil odamlar shahri", "Donolik asoslari", "Mantiqqa to'g'risida" kabi risolalarida keltirilgan. Farobiy insonni, uning shaxsiyatini shakllantirishda, ayniqsa ma'naviy va axloqiy tarbiyaning o'rni beqiyosligiga katta ahamiyat qaratgan. U inson xarakterining jasorat, matonat, do'stona munosabat, saxiylik, aql, zakovat, rostgo'ylik kabi turli xil xususiyatlari va axloqiy fazilatlarini aniqlaydi, ularni shaxsni tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash natijasi deb biladi.

Farobiyning so'zlariga ko'ra, insonning aqliy va axloqiy fazilatlarini tarbiyalash ikki yo'l bilan amalga oshirilishi mumkin: birinchisi-ixtiyoriy ravishda yo'naltirilgan shaxsning ixtiyoriy harakatlari jarayonida (xudra aql); ikkinchisi-kuch bilan majburlanganda (durtma aql). Shunday bo'lsada, maqsad bitta- fozil odamlar shahrining talablari va vazifalariga javob beradigan yuqori fazilatlarga ega bo'lgan

mukammal fazilatli shaxsni shakllantirish. Uning fikriga ko'ra, ta'lim va tarbiya oilada ota-ona namunasi, pand-nasihati, maktabda o'qituvchi yordamida, fozil odamlar shahrida (ya'ni, ideal jamiyatda) rahbar yordamida amalga oshirilishi mumkin.

Atoqli olim Beruniy (973-1048) merosi ilm-fan, ta'lim va tarbiya mazmuni haqidagi qimmatli fikrlarni o'zida mujassam etgan ulkan xazinadir. Beruniy odamlarni ilm-fan, bilimlarni jamiyatga yoyish, mehnatsevarlik bilan jaholat va qashshoqlikdan xalos qilish mumkin, deb hisoblab, ularni o'z qalblarida yuksak axloqiy fazilatlarini tarbiyalashga chaqiradi. Olim bilim olishning o'zi kuch, vaqt va sabr-toqatni talab qiluvchi juda ko'p mashaqqatli mehnat, deb hisoblaydi. Beruniyning ta'kidlashicha, odamlarda turli yo'llar bilan yod olish qobiliyati borligini, "ba'zilarga Oloh tomonidan in'om etilgan, boshqalari esa bundan mahrum", shuning uchun ikkinchisi bu chegaraga ehtimol faqat tirishqoqlik va qizg'in o'rganish orqali erisha oladi.

Bilim, Beruniyning fikricha, insonni oliyjanob, mehribon va aqlli qiladi. Beruniy uchun "bilimdan sof" hech narsa yo'q. Buyuk mutafakkir kamolotga ilm-fan yordamida tarbiyalanadigan yuksak aqliy va axloqiy mezonlarni keng joriy etish orqali erishiladi, deb ta'lim beradi. Beruniy ilm insonni to'g'ri yo'lga yo'naltirishiga chuqur ishonch hosil qiladi, vaholanki, "inson yomonlikdan tiyilsagina bilim orqali najotga erishishi mumkin"ligini ta'kidlaydi. Zamonaviy nuqtai nazardan qaraganda, eng qizig'i va muhimi Beruniyning faqat bilimli inson bo'lish, "olijanob" xulq-atvor qoidalarini bilishning o'zi kifoya emas, asosiysi bu bilimlarni amalda qo'llay bilishi, degan g'oyasidir. Beruniy ijodini o'rganish uning or-nomus, qadr-qimmat, do'stlik va birodarlik, ezgulik, adolat va vijdon kabi axloqiy masalalarga katta ahamiyat berganini ko'rsatadi.

Beruniy yoshlarni odamlarga mehribon, sezgir va e'tiborli bo'lishga, hamdardlik va yordam ko'rsatishga o'rgatgan. Olim "yaxshi", "adolat", "haqiqat" so'zlarining ma'nosini ochib berishga ko'plab go'zal satriklar bag'ishlagan: "Adolat tabiatan ma'qullash, uning mohiyati bilan sevgini qozonish, o'ziga xos go'zallikni jalb qilish haqiqat bilan bir xil", deb yozadi Beruniy.

Dunyoda "Avitsena" nomi bilan mashhur Buxorolik alloma Ibn Sino (980-1037) ham boshqa zamondosh qomusiy olimlar qatori matematika, astronomiya, fizika, kimyo, biologiya, tibbiyot, dorishunoslik, ruhshunoslik, fiziologiya, falsafa, filologiya, ta'lim – tarbiya sohalarida ijod etgan va dunyoga mashhur yirik asarlarini meros qoldirgan olim. Ibn Sino axloqqa oid asarlarini «Amaliy hikmat» (Donishmandlik amaliyoti) deb ataydi. Olimning fikricha, axloq fani kishilarning o'ziga va boshqalarga nisabatan hatti - harakati me'yorlari va qoidalarini o'rganadi. Ibn Sino axloqlilikning asosini yaxshilik va yomonlik kabi ikki tushuncha bilan ta'riflaydi:

Ibn Sino inson kamolotining muhim axloqiy jihatlarini ham tahlil etadi va har biriga ta'rif beradi: masalan, adolatni ruhiy lazzatning bosh mezoni sanaydi. Inson

qanoat, jasurlik, donolik bilan adolatga ega bo'ladi, yomon illatlardan o'zini tiyib, yahshilikni mustahkamlaydi, haqiqiy ruhiy lazzat oladi, deydi, undagi ijobiy, axloqiy hislatlarga sahiylik, chidamlilik, kamtarlik, sevgi – muhabbat, mo'tadillik, aqlilik, ehtiyotkorlik, qat'iyatlilik, sadoqat, intilish, uyatchanlik, ijrochilik va boshqalarni kiritadi. Qanoat va mo'tadillikni insonning hissiy quvvatiga kiritadi, chidamlilik, aqlilikni g'azab quvvatiga, donolik, ehtiyotkorlikni ziyraklikka, sadoqat, uyatchanlik ijrochilik, achinish, sofdillikni tafovut quvvatiga kiritadi. Olim qanoatni hissiy fazilatlaridan sanaydi va inson o'zini ta'magirlikdan tiysa, mo'tadillikka rioya qilsa, o'zida hirsning namoyon bo'lishini engadi, inson yomon illatlarni engishda o'z imkoniyatlarini ongli sarf etishi lozim, deydi.

Ibn Sino insonning kamolga yetishida to'siqlik qiluvchi nuqsonlar sifatida johillik, nodonlik, shafqatsizlik, takabburlik, nafratni ko'rsatib o'tadi. Johillikni – ilmga, nodonlikni – zehni o'tkirlikka, shafqatsizlik, takabburlikni adolatga, nafratni – sevgi-muhabbatga qarama-qarshi illat sifatida ta'riflaydi.

XV asrning buyuk mutafakkiri Husayn Voiz Koshifiyning ijodiy faoliyati va pedagogik g'oyalari tahlil qilib, uning falsafiy va axloqiy qarashlari musulmon xalqlarining pedagogik fikrlari tarixini rivojlantirishda ijobiy rol o'ynaganligini ko'rsatadi. Uning yosh avlodni tarbiyalash va o'qitish haqidagi pedagogik va ijodiy merosi uning g'oyalari boyligi va iste'dodining ko'p qirraliligidan dalolat beradi. Falsafa, siyosat, she'riyat va so'fiylikning umumiy muammolari bilan bir qatorda mutafakkir tarbiyaning umumiy muammolarini ishlab chiqishga katta ahamiyat bergan. Husayn Voiz Koshifiyning Futuvvatnomai sultoni, (Qirollik shahzodaligi to'g'risidagi kitob), Axloqi Muhsini, (Muhsin etikasi), Kalila va Dimna, Anvori Suhayli, (Suhayl nurlari) kabi asarlarining markazida insonni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalasi turadi.

Koshifiyning ta'kidlashicha, inson aqli tufayli jamiyatda o'zining axloqiy mavqeini mustahkamlaydi. Koshifiy yosh avlodni ma'naviy va axloqiy tarbiyalash uchun muhim talab va qoidalarni ilgari suradi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirishning samarali talablaridan biri Koshifiy fikricha, o'smir va yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ular qalbida kitobga muhabbat uyg'otish, mutafakkir, adib va olimlarning turli asarlari bilan tanishtirish va tahlil qildirishdir. Olimning pedagogik g'oyalari har bir inson aqli va axloqiy tarbiyasi bo'lishni istasa, adolat, mardlik, vijdoniylik, donolik, fidoyilik, do'stlik, vafo, rahm-shafqat, taqvo, sezgirlik qattqlik kabi muhim axloqiy tamoyillarga rioya qilishi shart, degan xulosaga keladi. Ushbu tamoyillarga rioya qilish insonning yuksak axloqiy mavqidan dalolat beradi, deb ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Турдиева Н. С., Акрамова У. И. ОСВЕЩЕНИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ В ДРЕВНЕЙШИХ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ //PEDAGOGS jurnali. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 728-728.
2. ТУРДИЕВА, НС, and ЗМ АШУРОВА. "ОБЩАЯ ПЕДАГОГИКА."
3. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010-yil (64-88b)